

Günəl MUSAYEVA
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Şəki Regional Elmi Mərkəz

HÜSEYN CAVID YARADICILIĞINDA MÜHARİBƏYƏ NİFRƏT MOTİVLƏRİ

Hüseyn Cavid - Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli dramaturqu, romantizm ədəbi cərəyanının əvəzolunmaz nümayəndəsi, ədəbiyyatımızın ən böyük klassiklərindən biridir. O qələm dostlarından öz üslubu, öz səsi, düşüncələri, əks etdirdiyi həyat həqiqətləri ilə fərqlənirdi. Qələmə aldığı hər sətiri öz hissləri, vicdanın pıçıltısı ilə yazmışdır. Cavid yaradıcılığına nəzər saldıqda inanırsan ki, bədbinlik, inamsızlıq onun dühasına yaddır. Şairin bədii irsi insanın ürəyini lərzəyə salır, kövrəkdir, düşündürür, insanlığa məxsus humanist hissləri tərbiyələndirir. Lakin, ədib humanist hissləri təbliğ etməsinə baxmayaraq, müasirlərindən fərqli olaraq hər zaman əsərlərində həqiqətlərə bədii don geydirib dərin hisslərlə gerçəklikləri əks etdirmişdir. Şair həyatı dərk edən, zamanın, dünyanın get-gəlləri, insanın ağrı-acıları, həyat eşqi ilə çırpınan çağları, gələcəyə parlaq ümidlərlə addımlayan ürəklərin hisslərini əks etdirən sənətkar olmuşdur.

Cavidin bir-birindən maraqlı, doyumsuz əsərləri vardır. Onun əsərlərində insan arzularının mütləq azadlığı, insan içində xeyir və şərin əbədi mübarizəsi, həyatın pis üzü və insan, mövzuları ustalqla ifadə olunmuşdur. Ədib orijinal mövzulu əsərləri ilə əvəzolunmaz dramaturq, romantik şair kimi ədəbiyyat aləmində dərin iz buraxmışdır. Humanist şair "Uçurum", "Şeyda", "İblis", "Maral", "Topal Teymur", "Knyaz", "İblisin intiqamı" kimi əsərlərində bəşəriyyətin aktual məsələlərinin öz həllini tapma cəhdləri, zamanənin ciddi problemlərini qaldırmış, türkçülük ideyalarını təbliğ etmiş, müharibə və insan, haqq, ədalət kimi ümumbəşəri məsələlərə humanizm mövqeyindən yanaşmış, bədii dildə işıqlandırmışdır.

Ədalətli cəmiyyət axtarışı, qədim zamanlardan bu günə kimi insan əqlini narahat edən, onu düşünməyə vadar edən problemlərdən biri olub. O cümlədən, bu bəşəri problemlər qüdrətli söz ustası Hüseyn Cavidin də qəlbinə toxunmuş, onu daim narahat etmişdir.

Gözəllik və sevgi şairi daima əsərlərində insanları birliyə, xoş məramla yaşamağa, sevib-sevilməyə səsləmiş, müharibə və çaxnaşma yaradanlara oxucularında ikrah hissi oyatmışdır.

Qüdrətli söz ustası, draqmatürq bəşəriyyətin xilasını məhəbbətdə, qadın gözəlliyində, qadın sevgisində görür. Bu baxımdan "Bənim Tanrım" şeirinin hər misrasında şairin sevgi və gözəllik vurğunu olduğunu duymaq mümkündür.

Gözəl sevimlidir, cəllad olsa da,
Sevgi xoşdur, sonu fəryad olsa da.
Uğrunda bənliyim bərbad olsa da,
Bənim ruhum gözəllikdir, sevgidir. [2, s. 8]

Buna baxmayaraq, biz Hüseyn Cavidin yaradıcılığında hər b, döyüş səhnələri ilə də qarşılaşıq. Lakin bu səhnələr ədalətə çağırış və sülhün təbliği üçün bir vasitədir.

Şair dramatik janrın bir çox təkrarsız, orijinal mövzulu nümunələrini yaratmışdır. Dahi söz ustasının "İblis", "Topal Teymur", "Knyaz", "İblisin intiqamı" əsərlərində döyüş səhnələri təsvir olunmuş, müharibənin törətdiyi dəhşətlər, müharibəyə nifrət motivləri əks olunmuşdur. Müharibə özü ilə ölüm, əsirlik, səfalət, aclıq gətirir. Bu dəhşətli hadisə - "müharibə" böyük mütəfəkkir, dramaturq Hüseyn Cavidin də həyatından təsirsiz keçməmişdir. Hüseyn Cavid sanki müharibənin onun soyunun davamının sonunu götürəcəyini, övladının müharibə qurbanı olacağını duymuşdu. Bu fəlakətin öz ailəsinə də sıçrayacağını illər öncəsindən hiss etmişdi.

Dramaturqun yeganə oğlu, dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəylinin istedadlı, sevimli tələbəsi, bəstəkar, gözəl şair, rəssam Ərtoğrul Cavid İkinci Dünya müharibəsinin və stalinizmin qurbanı olmuşdur. 1942-ci ildə ordu sıralarına çağırılmış, "xalq düşməni"nin oğlu olduğu üçün arxa cəbhədə

fəhlə batalyonuna göndərilmişdir. Burdan qayıtdıqdan sonra ağır xəstələnərək 1943-cü ildə Naxçıvanda vəfat etmişdir.

Müharibə - dövlətlər, tayfalar və siyasi qruplar arasında bitmək bilməyən, bəşəriyyəti fəlakətə sürükləyən münaqişə...

Dünyaca məşhur fizik, alim Albert Eynşteyn müharibə ilə bağlı öz düşüncələrini belə ifadə etmişdir: "Suveren dövlətlər mövcud olduqca müharibə qaçılmazdır! Əgər müharibə varsa, iki tərəfdən biri ya uduzmalı, ya da qalib gəlməlidir". [8]

Eləcə də Hüseyn Cavid "Müharibə və ədəbiyyat" məqaləsində bu dəhşətli hadisə ilə bağlı yazmışdır: "Yanardağlardan seçilməyən toplar, insanları deyil, səhraların vəhşilərini belə dəhşətlər içində bıraquyor. Dünyamız, şimdiki qadar hələ qorxunc bir bəlaya rast gəlməmiş, böylə müdhiş bir inqilab görməmiş. Zaten bu müharibə, bir müharibə deyil də, misri bir bələdir, bir taundur, aləm-şümul bir fəlakətdir. Fəqət bu fəlakət hər kəsi bir dərəcədə düşündürmür, hər ölkədə bir təsir bıraquyor. Birini güldürürkən, digərini ağlatıyor. Birini məyus və müzərib ediyor da, digərini qahqəhə və müzəffəriyyətlə sevindiriyor". [3, s. 233]

Müharibə yalnız döyüş meydanlarında yaşanmır, dinc əhali üçün də faciəvi olur və təsirsiz ötürür. Dünya müharibəsinin şahidi kimi Hüseyn Cavid öz əsərlərində bu fəlakətin törətdiyi müsibətləri bədii don geydirib, bütün çılpahlığı ilə təsvir etmişdir.

Dramaturqun "İblis" faciəsi 1918-ci ildə qələmə alınmışdır. Əsərdə hadisələr I Dünya müharibəsi zamanı Türkiyə və Ərəbistanda cərəyan edir. Faciədə insanların necə qanlar tökdüyünü, necə amansız olduğunu və İblisə uyduqlarını əks etdirib. "İblis"də realist ünsürlər, realist sürətlər olsa da, əsər əvvəldən axıra qədər romantik olmuş, romantik üslubla da qələmə alınmışdır. Əsərdə qarşı-qarşıya qoyulan qüvvələr müxtəlif dövlətlərin hərbi qoşunları deyil, qardaşla qardaş, yoldaşla yoldaş, ərnlə arvad, bir sözlə, həyat yolunun bir kəsimində bir-birinə ən yaxın olan insanlardır.

Şəfqət bacısı Rəna öz atasının qatilini axtarır. Bu qatil İbn Yəmindir. Rənaya aşiq olan iki qardaş – Asif və Vasif bir-birindən xəbərsiz İbn Yəmini tapıb cəzalandırıb Rənanın məhəbbətini qazanmaq arzusunda dirlər. Arif ailəlidir və Rənaya olan hissləri, ailəsində qarşıdurmaya səbəb olur. Onun məhraban xanımı Xavər ərinin bu hərəkətinə mane olmaq istəyir və aralarında münaqişə yaranır. Arif sərxoş halda arvadını boğub öldürür. Nəhayət, qatil İbn Yəmin qaçaq Elxan tərəfindən cəzalandırılır. Bir-birini tanımayan Arif və Vasif öz məhəbbətlərinə sahib olmaq üçün vuruşurlar. Arif uşaqlıqdan həsrətini çəkdiyi qardaşını öldürür.

Bu hadisələrdə ədib faciə qəhrəmanını kimi İblisi seçir. Burada qarşılaşdırılan qüvvələr əsasən şairi yaradıcılığının ilk dövrlərindən düşündürən iki zidd ideyadan ibarət idi: birincisi

Yaşamaq istəyirmisən, çarpış.

Hərbə qoş, həp vuruş, ya əz, ya əzil, –

deyən qoca Şərqi mücərrəd sülh, məhəbbət ideyasıdır. [4, s. 115]

Əsərdə İblis və Mələk bu iki zidd ideyanı təmsil edir. Əsərdə fantastik sürət olan İblis "altuna, qüvvətə tabe dünya" deyən müharibə ideyalarını, bəşər övladının daxilindəki fitnəkarlığı, acizliyi, mürdarlığı ifşa etmək üçün vasitə idi. "İblis" faciəsində Cavidin toxunmaq istədiyi həqiqətlərdən biri Şərqi məxsus bu vəhşiliyə müqavimət göstərməmək, insanın gücsüzlüyünü, biveçliyini sübuta yetirmək olmuşdur. Bu mədəni vəhşiliyə qarşı durmaqdan əz içlərindəki acizliyin, iradəsizliyin, çaşqınlığın qurbanı olurlar. İblisin dili ilə deyilmiş aşağıdakı mənalı, istehzal sözlər şairin bu etiraz və üsyanlarını çox aydın əks etdirirdi:

Dərdə bax, millətə bax, qeyrətə bax!

Ölülərdən ölülər feyz alacaq. [6, s. 124].

Müharibə fitnəkarları, dar və mürdar, şəxsi mənfəətləri üçün xalqları, millətləri əllərində oyunağa çevirən qanlı vuruşmalarda öz mənfəətləri üçün əlləşən insanlıq sifətlərini itirmiş, vəhşiləmiş, daxilindəki İblisə uymuş insanlardır. Əsərin sonunda bu ideya aşağıdakı misralarda öz əksini tapmışdır. İblisin özünlü dediyi kimi, "İblis nədir?"

- Cümlə xəyanətlərə bais...

- Ya hər kəsə xain olan insan nədir?

İblis! [5, s. 126]

Zülmə, ədalətsizliyə, çaxnaşmaya, istismara qarşı dura bilmək, qətiyyətli, əzmkar olmaq dramaturqun əsərlərinin əsas qayəsidir. Cəlal Abdullayev və Alqış Həsənoğlunun "Hüseyn Cavid" monoqrafiyasında bu məsələyə belə münasibət bildirilir: "Bəşər tarixində baş vermiş faciələr şairi yaradıcılığının ilk dövrlərindən başlayaraq son əsərlərinə qədər daim düşündürmüşdür. H.Cavid əzənlə əzizlərlər arasındakı barışmaz ziddiyyətləri erkən yaşlarında duymuş, ədalətsizliyi, istismarı, zorakılığı, bir sözlə, insan həyatını zəhərləyən hər şeyi pisləmiş, tənqid etmişdir. [1, s.3]

Dahi söz ustasının müharibəyə, zorakılığa və ədalətsizliyə kəskin etirazının əks olunduğu əsərlərdən biri də "Topal Teymur"dur. Əsər 1926-cı ildə yazılmış beş pərdəli dramdır. Dramın əsas ideyası müharibəyə bəslənən nifrətdir. Əsərə nəzər saldıqda döyüş səhnələrinə rast gəlirik. "Mənim tanrım, gözəllikdir, sevgidir" sözlərinin müəllifinin belə bir mövzulu əsəri qələmə alması bəzi cavidsevərləri təəccübləndirməmiş deyil...

Cavid burada Topal Teymur və İldırım Bayazidin arasındakı ədavəti tənqid etmiş, qardaş xalqların müharibəsinə oxucularla nifrət oyatmağa çalışmışdır. Ədibin "Topal Teymur" əsərini tarixə səyahət kimi qiymətləndirmək olar.

Teymurləng haqqında ədəbiyyatda bəhs edənələr olmuşdur. Məmməd Səid Ordubadi birinci imperealist mühaqirəsi illərində iki pərdəli "Teymurləng və İldırım Bayazid" pyesini yazmışdı. Pyesdə müəllif Teymurləngi pisləmiş, baş verən hadisələrə fərqli bir istiqamət vermiş, aşiqanə, tarixi bir dram yaratmışdır. Cavid müasirlərindən fərqli olaraq Teymurdan qüdrətli bir şəxs kimi bəhs etmişdi. Əsərdə dramaturq qəhrəmanının mənfəi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, xalqın mənfəyini güdən, mərhəmətli, dostlarına, yaxın adamlarına, alimlərinə, sadiq nöqərlərinə qarşı mərhəmətli olması kimi üstün tərəflərini işıqlandırmışdır. Cavidin Teymuru arzu edir ki, gələcəkdə onun məmləkəti dünyada ən parlaq maarif və mədəniyyət ocağı, ən zəngin ticarət mərkəzi olsun.

Bələliklə, bu əsərdə də Cavidin qan püskürən, atəş sovuran kinli krallara, şahlara, insanları səfilliyə sürükləyən müharibəyə əvvəlki faciəsi "İblis"də olan münasibəti dəyişməz olaraq qalır.

30-cu illərdə ədəbiyyatda geniş yayılmış mövzulardan biri də Azərbaycanda və Zaqafqaziyada Sovet hakimiyyəti uğrunda gedən tarixi mübarizələrin təsviri idi. Hüseyn Cavid də "Knyaz" dramını bu mövzuda qələmə almışdır. Əsərdə şairin tənqid atəşinə tutduğu surətlər Sovet hakimiyyətinin, fəhlə və kəndlilərin düşmənləri, inqilab xainləri, müharibə qızırdıncıları knyazlar, feodallar olmuşdur.

Əsərin əvvəlində müəllif feodalların kəndlilər üzərindəki zülmünü, xalqın azadlıq mübarizəsini işıqlandırırsa, sonda Gürcüstan xalqını azad təsvir etməsi nikbin ruhlu şairin parlaq gələcəyə inamının güclü təcəssümü idi.

1936-cı ilin axırları Cavid "İblisin intiqamı" dramını yazır. Əsər Almaniya, İtaliya, Yaponiya faşistləri əleyhinə yazılmış bir pyesdir. Əsərdə bəşəriyyətin faciəsi olan müharibə, İtaliya faşistlərinin Həbəşistan işğalçıları ilə əlbir olub, dinc əhəlinin azadlıq hərəkatını boğmaları, qanlı qırğın törətmələri, təcavüzkarlıqları tənqid olunmuşdur. Pyes "İblis" dramının davamı kimi qiymətləndirilir. "İblis" əsərindəki Arif, Rəna, İblis sürətləri bu pyesdə də iştirak edir. Lakin Arif artıq Şərqi mütərəddid cocuğu kimi yox, əksinə bütün varlığı ilə sülhü müdafiə edən bir mücahiddir. Əsərdə Dünya müharibəsinin əsas ilhamçısı İtaliya və Yapon faşistləri, onun pərəstişkarları dünyanı qan dənizində üzdürməyə çalışan faşist İblislər Cavidin kəskin tənqid hədəfi kimi verilir.

Müharibələr insanların mal-mülk hərisliyi, nəfsinə hakim ola bilməməsi, daxilindəki İblisə məğlub olması ucbatından yaranır.

İnsan İblisliyinin insanlığı məhvə sürükləməsi mövzusu şairin "Hərb və fəlakət", "Hərb ilahı qarşısında", "Məzlumlar üçün" kimi lirik nümunələrində öz əksini tapmışdır.

Bu şeirlərdə romantik, coşqun, poetik şair müharibədən göydə uçan quşun, torpaq üstündəki canlıların da necə bitib-usandığını, yorulduğunu bədii ustalıqla, emosional hisslərlə qələmə almışdır. Şeirdə müəllif bəşəriyyəti mənalı həyat sürməyə, xoşməramlı yaşamağa, birliyə çağırır. "Hərb ilahı qarşısında" şeirində ədib bu xüsusda düşüncələrini belə ifadə edir:

Ey şiddətli qəzəb savuran hamiyi-zəfər!

Artıq yetər, usandı cihan, sən də bir usan!

Tərk et şu qanlı torpağı, artıq çəkil, yetər:
Hər kəs didişmədən yorulub, şimdiki ruh açan
Azadə bir havada çiçəklənmək istiyor,
Pək tatlı bir ümidlə əylənmək istiyor. . [7, s. 79]

Cavidin düşüncələrindəki nikbinlik parlaq, işıqlı, hürr gələcək arzusu, sabaha olan sonsuz inamından qidalanırdı.

Hüseyn Cavid qəlbi həmişə xalqın nəfəsi ilə çırpınmış, ruhu xalqın dərdi ilə iztirab çəkmiş, heç bir zaman başqasının təsiri altında qalmamış, müstəqil olmuş, sərbəst düşünüb, sərbəst yaratmışdır.

Son olaraq qeyd etmək istərdim ki, Hüseyn Cavidin hər zaman və hər yer üçün aktual qəbul edilən dahiyənə fikirlərindən, təkrar olunmaz poeziyasından, orijinal mövzulu dramatik əsərlərindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bütün müsibətlərə səbəb olan İblis insanın daxilindədir. İnsan öz-özündən qaça bilməz. Bəşər övladı durmadan, usanmadan öz nəfsini, vicdanını tərbiyələndirməlidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abdullayev Cəlal, Həsənoğlu Alqış. Hüseyn Cavid, Bakı, Səda, 1997, 160 səh.
2. Hüseyn Cavid. Əsərləri, 5 cildə, I cild, Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 256 səh.
3. Hüseyn Cavid. Əsərləri, 5 cildə, V cild, Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 287 səh.
4. Hüseyn Cavid. Əsərləri, 5 cildə, III cild, Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 256 səh.
5. Məmməd Cəfər. Hüseyn Cavid, Bakı, Azər nəşr, 1960, 263 səh.
6. Məmməd Cəfər. Hüseyn Cavid, Bakı, Azər nəşr, 1960, 263 səh.
7. Hüseyn Cavid. Əsərləri, 5 cildə, I cild, Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 256 səh.
8. az.m.kimpeia.org/wiki/mühəribə

SUMMARY

The article that in Hüseyn Cavid's drama works like "İblis", "İblisin intiqamı", "Topal Teymur", "Knyaz" and in his lyrical pieces such as "Hərb və fəlakət", "Hərb ilahı qarşısında" and "Məzlumlar üçün" the horror of the war is reflected in the haughty. The poet describes war as a catastrophe that drives humanity into the abyss.